

DE VROEGGOTISCHE KERKBOW IN NOORD-BRABANT

De dertiende en veertiende eeuw waren voor zover na te gaan niet rijk aan nieuwe kerkstichtingen in onze provincie. Noord-Brabant was toen nog een echte plattelandsstreek, waar weinig veranderingen plaats vonden. De bestaande kerkgebouwen voldeden nog geheel aan de behoefte. De overgrote meerderheid der nog bestaande kerken of die, waarvan we op een of andere wijze iets van hun aanzien weten, is uit de beide volgende eeuwen.

De gothiek is in de Nederlanden geïmporteerd; en wel op heel verschillende manieren naar gelang de omstandigheden. Soms was het regelrechte import uit het Noordfranse stamland dier bouworde of vanuit het Keulse.

Een kloosterorde, een bisschop of een wereldlijk heer kwam ineens met iets heel nieuws aanzetten, dat niet aansloot bij de bestaande bouwtraditie.

Dan weer zien we, dat aan een of ander gebouw aarzelend en maar half begrepen nieuwe constructies en stijlvormen werden toegepast. Voornamelijk de kloosterorden met hun internationale relaties hebben de nieuwe stijl verbreid. Witheren en Trappisten op het platteland, Dominicanen en Franciscanen in de steden. In het zuidelijk deel van Brabant is dat nog goed na te gaan. In Noord-Brabant valt er maar weinig van te bespeuren. De abdij van Berne is spoorloos verdwenen, de steden waren te onbelangrijk om toen reeds de nieuwe kloosterorden aan te trekken.

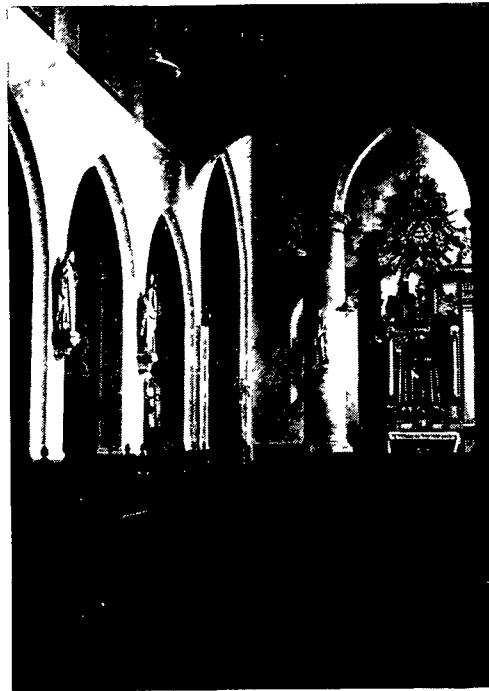
In het vroeger politiek Hollandse en Kerkelijk Utrechtse deel onzer provincie, het land van Altena, bleef een aantal dorpskerkjes bewaard uit de jaren rond 1300. Een der aardigste, dat tevens de geleidelijke overgang van romaans naar gothisch goed laat zien, is dat van Veen. (Zie afb. 1). Het eenbeukige, rechthoekige schip was oorspronkelijk van tuisteen; het is nog al gehavend, maar resten van een oude rondboogversiering zijn nog waar te nemen. Kort voor 1300 is het een weinig naar het westen verlengd. In dat stukje, dat van baksteen is, zit nog een vroeggothisch smal spitsboogvenster. Tezelfdertijd is de Weststoren gebouwd en kwam een rechtgesloten koor tot stand, dat even breed is als het schip. Geen enkel van deze bouwdelen heeft steunberen, maar de details eraan zijn gothisch. De oostelijke sluitgevel van het in grote baksteen gebouwde koor heeft twee lange, smalle spitsboogvensters met daar boven in het midden een rondvenster. De topgevel is alleraardigst versierd met een samenstel van blindnissen, dat denken doet aan de toen gebruikelijke versiering der geveltoppen van woonhuizen in de steden langs de Rijn en de zijarmen ervan. Ook is er enige verwantschap met de gevelversiering der vele nog bestaande romano-gothische kerken in Groningen. De kerk van Babyloñenbroek bezit nog een vroeggothisch koor, eenbeukig, rechtgesloten zonder steunberen, met geen andere versiering dan een simpel spitsboogvenster in elk der gevels. Ook in Dussen is nog een gelijkvormig koortje bewaard gebleven, en tot 1945 stond in Meeuwen een eenbeukig kerkje met versmald rechthoekig koor uit dezelfde tijd, dat echter bijna geheel vernield is.

In het overige Noord-Brabant ken ik geen kerken of fragmenten van kerken, die met die uit het land van Altena te vergelijken zijn. Maar wel rest ons nog het een en ander uit dezelfde tijd in de dorpen Hilvarenbeek en Deurne. Daar is aan beide kerken te zien, hoe hier de Gothiek begon als een sterke vereenvoudiging van het klassieke Franse systeem, meer het

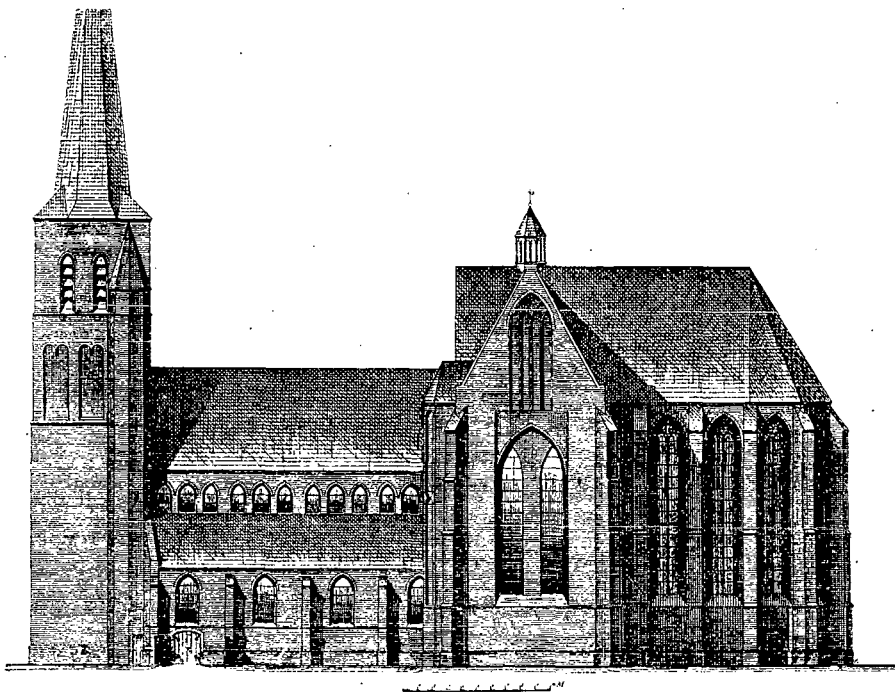

Afb. 1
Oostgevel van het koor der Ned Herv. Kerk
te Veen.

(Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg)

Afb. 2
Middenbeuk van de kerk te Hilvarenbeek
vanuit de Zuiderzijbeuk gezien.

Afb. 3

St. Willibrorduskerk te Deurne (Mededeelingen van de rijksadviseurs voor de monumenten.... II, pl. 66)

overnemen van bepaalde bouwvormen dan het toepassen van een nieuwe constructie 1).

Hilvarenbeek.

Van buiten doet de kerk van Hilvarenbeek zich voor als een schilderachtige combinatie van allerlei laatgotische bouwvormen; een herhaalde wijziging van bouwplan en talrijke verbouwingen schiepen een mengeling van kruiskerk, basiliek, pseudobasiliek en hallekerk met een toren, die met de kerk niet in architectonisch verband staat en welke op zijn beurt weer uit heterogene elementen is opgebouwd. Van binnen ziet men tot zijn verrassing, dat heel dat samenstel van verbouwingen een kleine vroeggothische pijlerbasiliek omhult en van buitenaf onzichtbaar maakt. De bouwgeschiedenis van de toren en de omhullingen is goed bekend 2); voor de kern is men op gissingen aangewezen. Een ingrijpende wijziging van het interieur in het begin van de vorige eeuw, gevolgd door een hardhandige restauratie in „oorspronkelijke stijl” in het begin van de twintigste, waarbij alle binnenmuren met een soliede, gladde bepleistering werden bedekt, zijn er de oorzaak van, dat men bij de beoordeling van het bouwwerk is aangewezen op de grove grondvormen. Het is zelfs niet met zekerheid bekend uit welk bouw materiaal de middenbeuk, die het overblijfsel is van de oorspronkelijke pijlerbasiliek is opgetrokken. Van oude metselaars die bij de restauratie gewerkt hebben, kreeg ik nu eens te horen, dat het baksteen is dan weer met even grote stelligheid verzekerd, dat het natuursteen zou zijn. Die middenbeuk nu bestaat uit vier op rechthoekige pijlers rustende spitsbogige traveeën. De pijlers rusten op iets grotere voetstukken, waarvan ze door een natuurstenen lijst van vroeggothisch profiel, die de verjonging tot stand brengt, zijn gescheiden. Ze gaan zonder kapiteel of dekplaat over in de scheibogen en hebben evenals deze laatste met een kwartrond uitgeholde hoeken. Boven de scheibogen bevindt zich de oude lichtbeuk met vier paar spitsbogige vensters, elk aan de binnenzijde in een spitsbogige nis gevat en aan de buitenzijde door platte onversierde steunberen gescheiden. De vensterharnassen zijn modern. De totale dikte van de lichtbeuk met zijn nissen en steunberen is dezelfde als die van de pijlers. Zowel ten Oosten als ten Westen van deze middenbeuk is de aanleg van een transept zichtbaar, d.w.z. de scheibogen zijn daar tot de volle hoogte van de middenbeuk doortrokken. Ten Oosten sluit daarop het tegenwoordige transept aan, dat hoger is dan het vroegere, zodat er een opening is tussen de bovenkant van het muurwerk en de houten tongewelven van de viering. Ten Westen rusten de tongewelven van middenbeuk en Z. zijbeuk rechtstreeks op de bovenkant van die muur, terwijl de halve ton van het Noordelijk zijschip op dezelfde hoogte aansluit. Sommigen menen, dat de oude Beekse kerk inderdaad twee transepten moet gehad hebben; anderen nemen aan, dat men de kerk ooit met een flinke travee naar het Westen heeft verlengd bij gelegenheid van het bouwen van een nieuwe toren in 1452 en toen deze bouwvorm heeft gekozen in verband met een voorgenomen verbouwing tot hallekerk. Bepaalde onregelmatigheden in het muurwerk van de middenbeuk, die echter door de restaurateur heel handig zijn weggewerkt achter pleister en daarom niet goed te beoordelen, doen vermoeden dat ook aan de middenbeuk nog

1) LEMAIRE, ROGGEN, LEURS: Bij het ontstaan der Brabantsche hooggotiek. 1944.

2) P. C. DE BROUWER. Geschiedenis van Hilvarenbeek tot 1813.

al eens verbouwd is. In ieder geval is een gothische dorpskerk met twee dwarsbeuken iets heel ongewoons in de architectuurgeschiedenis. Uit te maken is het echter niet zonder de bepleistering te verwijderen. De indruk in zijn geheel, die het besproken bouwdeel op de beschouwer maakt, is die van een romaanse kerk met gothische bouwvormen; de traveeën meten ongeveer 3,50 bij 7 meter; mogelijk was er oorspronkelijk een vlakke, houten overzoldering. Er is een opmerkelijke overeenkomst met de in het midden van de 13e eeuw gebouwde kerk van het Begijnhof te Tienen ³⁾. Deze is in later tijden veel minder gewijzigd en laat goed zien, hoe we ons de Hilvarenbeekse kerk in oorspronkelijke staat kunnen denken. Beide gebouwen illustreren treffend de omschrijving die LEMAIRE handelend over de kerkelijke bouwkunst van de 13e eeuw, geeft van de vroege Brabantse gothiek ⁴⁾: „Ook alhoewel nog romaansch gedacht, krijgen deze gebouwen stilaan een gothisch kleedje, of tenminste een strikje aan. En het wordt dan zoiets als een regionale overgangsstijl. Niet een „autogene” overgangsstijl zoals de Fransche van honderd jaar vroeger, maar veeleer een strijd der traditie tegen de „nieuwe orde” die dan toch de bovenhand zou halen.”

Deurne.

Van de oude kerk van Deurne is door een ingrijpende verbouwing door Dr. Cuypers in 1881 juist het schip, dat nog vroeggothisch was, op de zuilen na geheel verdwenen, maar er is een opmeting van bewaard gebleven ⁵⁾. Het was ongeveer even oud als de nog bestaande toren, terwijl dwarspand en koor uit het midden van de 15e eeuw dateren. De rest is uit Cuypers' tijd. Het voormalige schip van de St. Willibrorduskerk te Deurne was een basilicaal gebouw van vier traveeën, welks middenbeuk op de nog bestaande ronde zuilen rustte. De zuilen hadden geen kapitelen doch een eenvoudige ronde geprofileerde dekplaat, waarboven de ellipsvormige scheibogen aanvingen. De lichtbeuk vertoonde in iedere travee een drietal eenvoudige spitsbogige vensters, waarvan het middelste iets breder was dan de beide flankerende; de vensters hadden geen tratering. Inwendig werden de lichtbeukstraveeën gescheiden door iets vooruitspringende muurdammen, die de gordelbogen van het ronde houten tongewelf opvingen. Uitwendig waren er geen bouwdeelen die de scheiding der traveeën aangaven. De zijbeuken, eveneens van vier traveeën, hadden per travee een ongedeelde spitsbogig venster. Tussen deze vensters waren aan de buitenzijde haaksgeplaatste, tweemaal versneden doch verder onversierde steunberen. De vensters waren in het midden van de corresponderende middenbeukstravee geplaatst, de steunberen echter niet. Hieruit blijkt dat aan een gewelfstelsel niet gedacht was. Inwendig werden de zijbeuken gedekt door een zogenaamde halve houten ton, uitwendig was er een lessenaardak dat reikte tot aan de onderdorpel der lichtbeukvensters. De lichtbeuk zelve had een hoog schilddak. Het muurwerk was geheel in baksteen uitgevoerd, waarvan het formaat en metselverband niet op de opmetingen worden aangegeven. Vermoedelijk was dit kerkschip een overblijfsel van een oude kruiskerk, waarvan dwarsbeuk en koor reeds in de 15e eeuw vervangen werden. Het vormde een

3) LEMAIRE jr. La formation du style gothique Brabançon pag. 156.

4) LEMAIRE, ROGGEN, LEURS: o.c. blz. 11.

5) Mededeelingen van de rijksadviseurs voor de monumenten en geschiedenis en kunst, 2e deel, platen 65 t.e.m. 74.

geheel met de bewaard gebleven toren die zeer sober is, geen steunberen heeft en ook de later in de Kempen zo geliefde versiering met blindnissen mist. Men schat dat het geheel omstreeks 1300 tot stand kwam. De kerk van Deurne is de oudste van een reeks gelijkaardige gebouwen, die in de latere eeuwen in Brabant en vooral in de Kempen tot stand kwamen. Ze vertoont reeds alle eigenaardigheden die deze latere bouwschool karakteriseren, de simpele opzet, ontbreken van gewelven, drielichten in de lichtbeuk, gebruik van haast uitsluitend baksteen. Kenmerken die verder zo blijven; eenmaal de nieuwe bouwvormen aanvaardend blijft men ook dan weer conservatief in de toepassing.

Hilvarenbeek.

H. RUHE.